

Elżbieta Napora, Agnieszka Kozerska

Styl wychowania i komunikacji w percepcji młodzieży wychowywanej przez samotne matki

Studia Psychologica nr 10, 67-85

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ELŻBIETA NAPORA*

Instytut Filozofii, Socjologii i Psychologii
Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

AGNIESZKA KOZERSKA**

Instytut Pedagogiki
Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

STYL WYCHOWANIA I KOMUNIKACJI W PERCEPCJI MŁODZIEŻY WYCHOWYWANEJ PRZEZ SAMOTNE MATKI

Style of education and communication In the perception of young people by single mothers

Abstract

Purpose of researches was to single out a group of lonely mothers and explain which educational style and way of communication with adolescents they prefer. 99 opinions were collected, which described in analyse. Results show, that single mothers prefer liberal educational style which is connected with problems in communication, and autocratic style is connected with opened communication and is very often preferred by mothers. Democratic style is chosen seldom. Fixture of mothers to 3 concentrations is connected with education, place of living and time of father's absence.

* Adres do korespondencji: marekiel@poczta.onet.pl

** Adres do korespondencji: a.kozerska@ajd.czyst.pl

1. WPROWADZENIE

W rozwoju dziecka większy wpływ ma spostrzeżenie wychowawczych działań rodzica, niż jego rzeczywisty styl wychowania czy komunikowanie się z nim. Dlatego poznanie percepcji tych oddziaływań wychowawczych powinno być przedmiotem retrospektywnych badań dorastającej młodzieży (Czabała, 1988; Kowalski, 1982; Plopa, 2003). Liberska (2007, s. 56) styl wychowania określa jako naturalne oddziaływanie, które zachodzi w rodzinie i odzwierciedla charakter wywieranego wpływu rodzica na psychikę dziecka. Obejmuje ono kontrolowanie, rodzaj udzielanego mu wsparcia oraz stosowane kary i nagrody (Rostowska, 1995). Także ilość czasu przeznaczanego dziecku, sposób podejmowania decyzji dotyczących go, specyfiki norm i zasad rodzinnych regulujących podział obowiązków w domu (Harwas-Napierała, 2006). Te działania rodzica są miarą rodzaju stylu wychowania (Borecka-Biernat, 2006; Ryś, 2001). Borecka-Biernat (2006) porządkuje te wskaźniki w dwa wymiary. Pierwszy to stosunek emocjonalny rodzica do dziecka, określony stopniem zainteresowania jego potrzebami psychofizycznymi i rodzajem okazywanych mu uczuć. Drugi zaś, to zróżnicowany stopień kontroli, od zbyt wysokiego spowodowanego do stałej obecności rodzica, przesadnej dbałości o jego bezpieczeństwo oraz stałej kontroli jego czynności, poprzez właściwy, oparty na zaufaniu i dawaniu dziecku rozumnej swobody, aż do niskiego, wyrażającego się brakiem zainteresowania jego czynnościami (także, Przetacznikowa, Makiello-Jarża, 1979).

W literaturze dotyczącej omawianego zagadnienia wyodrębnia się style wychowania, które wpływają pozytywnie na rozwój dziecka oraz takie, które są dla jego psychiki szkodliwe (Ziemska, 1969; Rembowski, 1972). Badania potwierdzają, że najlepsze efekty dla dziecka przynosi autorytatywny styl wychowania, a młodzież z takich rodzin jest samodzielna i posiada wyższe poczucie własnej wartości (Bee, 2004, s. 393). Steinberg i in. (1994) wykazali zalety tego stylu, polegające na utrzymaniu wysokiego poziomu przystosowania młodzieży. Aspekty przystosowania sprawdzono do osiągnięć szkolnych i braku trudności w zachowaniu. Dane te potwierdzają wcześniejsze wyniki badań, w których autorzy zweryfikowali pozytywnie hipotezę, że autorytatywne zachowanie rodziców, a szczególnie trzy aspekty: akceptacja, autonomia psychiczna oraz kontrola behawio-

ralna, sprzyjają rozwijaniu pozytywnych postaw oraz poglądów młodzieży, dotyczących własnych osiągnięć (Steinberg, Elmen i in., 1989). Styl ten może przybierać skrajną formę i wtedy jest określany autorytarnym, a jego oddziaływanie na osobowość dziecka jest niekorzystne (Ziemska, 1979). W stosunkach rodzic – dziecko, przeważają emocje negatywne, uniemożliwiające pozytywne odniesienie wobec rodzica. Autorzy w badaniach poszukują wpływu czynników na styl wychowania. Wyniki badań Pietrzyk (2001) potwierdziły wpływ statusu społecznego na styl wychowania, otóż w rodzinach ubogich nastawienie rodziców cechuje się rygoryzmem i kontrolą, stawianiem wysokich wymagań i częstym kontrolowaniem oraz karzeniem dziecka. Takie działanie dzieci odbierają jako wzmożoną surowość. Natomiast w rodzinach zamożnych rodzice przejawiają znacznie więcej łagodności i liberalizmu oraz większe zainteresowanie potrzebami dziecka, a przy tym dają więcej autonomii.

Czynnikiem towarzyszącym stylom wychowania rodzica jest komunikacja. To fundament związków w rodzinie (Rostowska, 2001, s.49), traktowany jest jako jedno z najważniejszych uwarunkowań jakości relacji rodzinnych (Harwas-Napierała, 2006, s. 29; Dryll 2007, s. 108; Rembowski, 1972, s. 69). Komunikacja odzwierciedla klimat emocjonalny i jest wskaźnikiem stopnia zainteresowania i zaangażowania w życie członków rodziny (Grygielski, 1994, s. 66). Od ich umiejętności komunikacyjnych zależy nawiązywanie i podtrzymywanie między nimi kontaktu (Frydrychowicz, 2003). Komunikowanie wiąże się z dwojakim sposobem rozpatrywania przepływu informacji w rodzinie: 1) w formie efektów, jak zmiana postaw czy wpływ komunikatu na motywację oraz 2) w formie opisu komunikacji jako procesu (Rostowska, 2001, s. 49). Najważniejszą funkcją komunikacji, wymienioną w punkcie 1., jest wpływanie na innych (Nęcki, 1992), szczególnie na przebieg dokonujących się u młodych psychospołecznych procesów rozwojowych: kształtowanie poczucia tożsamości, podejmowanie ról życiowych (Grygielski, 1994; Dryll, 2007). Komunikacja ujęta w formie procesu, polega na wymianie wiadomości i myśli (Turowski, 2001, s. 152).

Najbardziej pozytywne efekty dla rozwoju młodzieży, przynosi jasność komunikowania się rodzica z dzieckiem (Bee, 2004, s. 259). W literaturze psychologicznej klasyfikuje się style komunikacyjne, a kryterium różnicującym jest otwartość, która polega na szczerym i prostoliniowym ujawnia-

niu siebie (Aronson, 1978; Jourard, 1971; Janicka, 1993). Otwarte komunikowanie spełnia funkcję ekspresyjną, dzięki której następuje spontaniczne wyrażanie uczuć, myśli, przekonań (Derlega, Grzelak, 1979, za: Jasiński, 1990, s. 194). Odgrywa ważną rolę w okresie dorastania, kiedy następuje proces oddzielania się nastolatka od rodziny, wtedy umożliwia ona regulowanie równowagi pomiędzy tendencją utrzymania wzajemnych związków członków rodziny, a ich dążeniem do zaznaczenia własnej odrębności (Barnes, Olson, 1985). Drugi styl to komunikacja z trudnościami, która może przejawiać się w demonstrowaniu swojej przewagi i w sprawowaniu kontroli nad dzieckiem, wtedy też nie budzi zaufania do rodzica. W jej zakres wpisuje się kłótniowość i obrażanie, jako cechy wyrażające się ciągłym krytykowaniem zachowań innych (Grygielski, 1994). Styl ten zawiera elementy potencjalnie ujemne dla relacji wewnątrzrodzinnych, lecz literatura na ten temat jest skromna. Zagadnienie komunikacji w relacjach pomiędzy samotnymi matkami, a młodzieżą zostało podjęte przez Naporę i Schneider (2010). Autorki pokazały empirycznie, że dobra komunikacja z matką, która wychowuje samotnie nastoletnie dziecko, wpływa dodatnio na jego emocjonalne funkcjonowanie w przypadku syna, natomiast nie ma ona wpływu ani dodatniego, ani ujemnego na emocjonalne funkcjonowanie w przypadku córki. Mimo że badania autorek ograniczone były tylko do pewnych, wybranych aspektów emocjonalnego funkcjonowania dziecka, jest to ważny wynik, który powinien być brany pod uwagę w terapii rodzinnej. Jest on szczególnie istotny ze względu na to, że dotyczy młodzieży wychowywanej przez samotnego rodzica, czyli wyjątkowo narażonej na problemy w rozwoju psychicznym. Opisany wynik zachęca do dalszych badań, których celem byłoby pogłębienie tego zagadnienia. W obecnej pracy poddano analizie współwystępowanie komunikacji ze stylem wychowania samotnych matek oraz dodatkowo uwzględniono czynniki niepoddane poprzednio analizie.

2. METODOLOGICZNE PODSTAWY BADAŃ

Badania oparto na obserwacjach samotnych matek, których wychowawcze oddziaływanie w formie stylu wychowania i komunikacji ma charakter jednoosobowy i częściej skłania się do autokratycznej postaci. Ta tendencja, jak podkreśla Pietrzyk (2001), ma podstawę w dawno zaakceptowanych przekonaniach i wynika z tradycyjnego i konserwatywnego myślenia

o rolach rodzicielskich, które jest powszechne w naszym społeczeństwie. Znajduje ono odbicie w zapisach prawa rodzinnego, w którym mówi się o władzy rodzica, a nie jego partnerstwie z dzieckiem. Dlatego wydaje się interesujące, czy odbiór przez młodzież oddziaływania wychowawczego samotnych matek potwierdza te obserwacje. Mając to na względzie, celem opracowania stała się charakterystyka oddziaływań w percepcji młodzieży, a dokładniej wyróżnienie ich typów, różniących się konfiguracją stylu wychowania i komunikacji matki z dzieckiem. Ponadto celem było także uchwycenie czynników osobowych i społecznych, warunkujących funkcjonowanie samotnych matek. W publikacjach obcojęzycznych prezentowane są wyniki pokazujące konsekwencje dla dziecka wynikające z samotnego rodzicielstwa, takie jak: zmiany dochodów w następstwie braku ojca, zagrożenia dla praktyki wychowania czy relacji matka-dziecko (Mackay, 2005). Holdnack (1993) zauważa, że rozwód rodziców przerywa emocjonalną bliskość między rodzicem a dzieckiem, co prowadzi do negatywnych skutków, a mianowicie obniża poczucie własnej wartości dziecka. Brak jednego z rodziców oznacza deficyt w zakresie władzy rodzicielskiej, a brak ojca może mieć negatywny wpływ na samopoczucie dziecka (Amato, 1993).

W literaturze przedmiotu jest niedostateczna ilość badań nad odbiorem przez młodzież wpływu rodzica, a ich przegląd pokazuje pewną niespójność w tym zakresie. Otóż badania, w których diagnozowano bezpośrednio rodziców, pokazują ich w bardziej korzystnym świetle aniżeli wyniki dotyczące odbioru ich działania wychowawczego przez badane dzieci. Podejście w przedstawionych naszych badaniach, uwzględnia ocenę stylu wychowania i komunikacji przejawianej wobec dziecka przez matkę. Takie ujęcie jest zgodne z zaproponowanym modelem badań przez Kowalskiego (1982, s. 13), realizowanym m.in. przez Liberską (2007), w którym zrezygnuje się z bezpośrednich kontaktów z rodzicami, aby uniknąć wyzwolenia psychologicznego mechanizmu, nakazującego im przedstawienie oddziaływania wychowawczego w znacznie korzystniejszym świetle niż wskazywałby na to faktyczny kontakt z młodzieżą. Ponieważ matki pod wpływem aktualnych przeżyć i doświadczeń mogą zniekształcać sprawozdania o swoich relacjach z dziećmi.

Komunikację wybrano jako parametr odzwierciedlający jakość procesu wychowawczego (Miller-Dey, 2002; Kalil i Eccles, 1994), współtowarzyszący stylom wychowania. Jako wyraz jakości przyjęto wynik pomiaru za-

równy stopnia jej otwartości, jak i napotkanych w niej trudności. Natomiast zakwalifikowanie wychowania do jednego z czterech stylów autokratycznego, demokratycznego, liberalno-kochającego bądź liberalno-niekochającego, było konsekwencją oceny działania matki przez młodzież, wyrażonej punktami. Praca ta skupia się na rodzinach samotnych matek, a dążeniem było udzielenie odpowiedzi na dwa problemy badawcze: 1. Jakie jest zróżnicowanie opinii młodzieży dotyczących stylów wychowania i komunikacji samotnej matki? 2. Jakimi czynnikami można je objaśnić?

3. DOBÓR OSÓB BADANYCH I ICH CHARAKTERYSTYKA

Badania prowadzono na grupie 99 osób, których dobór oparty był na dwóch kryteriach: 1. wieku – mieszczącego się w przedziale 13-19 lat, który określany jest w literaturze dorastaniem (Obuchowska, 2000), 2. struktury rodziny. W badanej grupie uwzględniono matki wdowy i rozwiedzione formalnie, jak również żyjące w separacji z ojcem oraz matki małoletnie. Nieuwzględniono innych form rodziny, np. matek z nowym partnerem czy samotnych z wyboru. Oceniane samotne matki były podobne do matek niesamotnych pod względem społecznych problemów, np. kłótności czy zaniedbywania dziecka, choć nie uwzględniano natężenia tych zjawisk, ale przyjęto, że takie zachowania mogą występować także u rodziców mieszkających razem. Badana młodzież pozyskiwana była dzięki współpracy z ośrodkami udzielającymi wsparcia rodzinie oraz dzięki pomocy pedagogów szkolnych, opiekujących się rodzinami niepełnymi. Czynniki dotyczące prowadzenia badań były dobierane losowo, to znaczy ankieterzy wysłani byli do losowo wybranych szkół. Uczestnicy badań pochodzili ze Śląska. Matki oceniane były za pomocą kwestionariuszy wypełnianych przez ich dorastające dzieci, a dane dotyczące społecznych czynników matek uzyskane były na podstawie informacji z prowadzonego projektu (Napora, 2006). Kwestionariusze wypełnione przez 9 adolescentów były niekompletne lub błędnie opisane i zostały odrzucone przy analizie wyników. Badania były prowadzone przez przygotowanych w tym celu ankieterów, którym w tym miejscu składamy podziękowanie za pomoc w gromadzeniu wyników.

Średnia arytmetyczna wieku samotnych matek wynosiła 42,7; SD=6,13, a jego rozstęp mieścił się w przedziale 30-60 lat. Średnia arytmetyczna posiadanych dzieci to 2,1 a ich liczba w rodzinie wahała się między 1 a 5.

Matki charakteryzowały się w 34,3% wykształceniem zawodowym, 49,5% średnim, zaś w 16,2% wyższym. Na wsi mieszkało 28,3%, zaś w mieście 71,7%. Średni czas nieobecności ojca wynosił 7,05 roku (informacje na ten temat nie były kompletne). Średnia arytmetyczna wieku badanej młodzieży wynosiła 16,57 lat.

4. METODY BADAWCZE

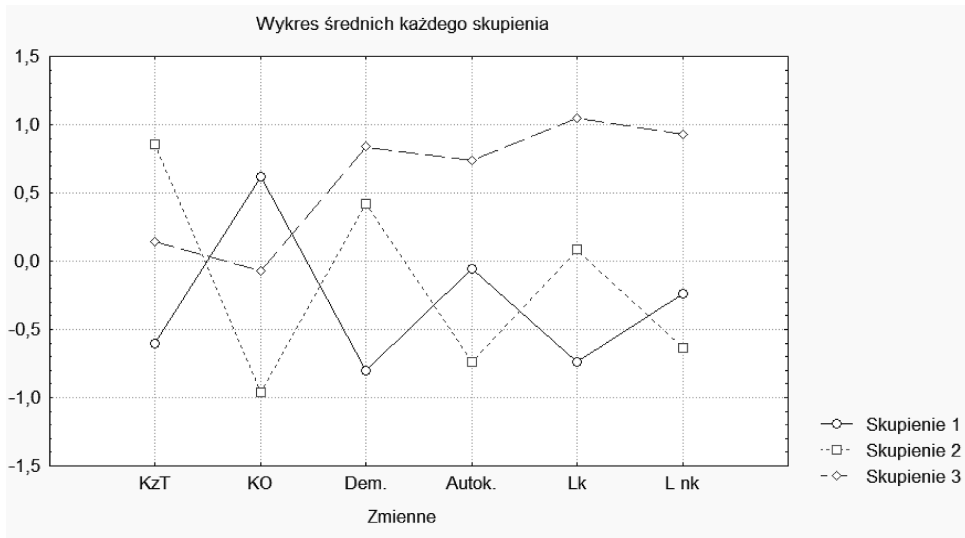
Ankieta Styl Wychowania w Rodzinie (Ryś, 2001) wykorzystano do rozpoznania stylu wychowania matki w percepcji młodzieży. Narzędzie zawierało pytania dotyczące jego parametrów, m.in. stosowania form nagradzania i karania przez matkę, stosowania kontroli, odwoływania się do autorytetu. Badani oceniali zachowanie matki korzystając z czteropunktowej skali: 3 punkty oznaczały zdecydowaną zgodę; 2 – raczej tak; 1 – raczej nie; 0 – zupełnie nie. W przypadku trudności z dokonaniem oceny, badany mógł wykorzystać formułę – nie potrafię określić. W badaniu stylu wychowania można było uzyskać od 0 do 30 punktów dla każdego z nich. Drugim narzędziem była Skala Komunikowania się Rodziców z Dorastającymi Dziećmi, opracowana przez Olsona i in. (1979), która posłużyła do zdiagnozowania typu komunikacji zachodzącej pomiędzy matką a badanym. Składała się z 20 stwierdzeń (pozycji typu Likerta) i zawierała dwie podskale, z których każda składała się z 10 pozycji. Pierwsza podskala umożliwiała dokonanie pomiaru otwartości komunikacji, druga trudności komunikacyjnych. Młodzież w skali wyrażała swoje oceny w zakresie percepcji i doświadczenia komunikacji z matką. Im wyższy rezultat uzyskał badany w podskali otwartości, tym bardziej otwarcie komunikował się z matką. W pomiarze trudności komunikacyjnych, uzyskany przez badanego rezultat był tym bardziej pozytywny, im mniejszy wynik liczbowy uzyskał w tej podskali. Wynik dla podskal obliczany był poprzez zsumowanie ocen każdego z 10 stwierdzeń, podanych przez badanego. Badania właściwości psychometrycznych skali wykazały, że jest to metoda o wysokiej rzetelności. Współczynniki zgodności wewnętrznej wynosiły: 0,88 dla całej skali, 0,87 dla podskali otwartości i 0,78 dla podskali trudności komunikacyjnych (Mendecka, 2003, s. 128). Natomiast dane osobowe i społeczne o samotnych matkach pochodziły z prowadzonego projektu badawczego.

5. WYNIKI BADAŃ

Analizie poddano oceny nasilenia wskaźników czterech stylów wychowania matki oraz oceny jej komunikacji w dwóch stylach – otwartym i z trudnościami. Do interpretacji wyników zastosowano metodę analizy skupień z wykorzystaniem programu Statistica. Celem zgromadzonych danych było udzielenie odpowiedzi na postawione pytania. Jakie jest zróżnicowanie opinii młodzieży, dotyczących stylów wychowania i komunikacji samotnej matki? Odpowiedź zilustrowano wynikami ujętymi w formie wykresu, umieszczonego poniżej.

5.1. OPINIE MŁODZIEŻY DOTYCZĄCE STYLÓW WYCHOWANIA I KOMUNIKACJI SAMOTNEJ MATKI. RÓŻNICE TYPOLOGICZNE

Uchwycenie różnic w opinii młodzieży dotyczących stylów wychowania i komunikacji ich matek było możliwe dzięki wyodrębnieniu grup (skupień) osób o podobnych poglądach. W celu pogrupowania badanych osób, wykorzystano analizę skupień – grupowanie metodą k-średnich. Celem tej metody był podział badanych osób (dzieci samotnych matek) na grupy w taki sposób, aby osoby należące do tej samej grupy były jak najbardziej do siebie podobne i jednocześnie jak najmniej podobne do osób należących do innych grup. Podczas grupowania brane były pod uwagę opinie uzyskane przez młodzież na skalach: komunikacja otwarta matki (KO), komunikacja z trudnościami (KzT), demokratyczny styl wychowania (Dem.), styl autokratyczny (Autok.), styl liberalno-kochający (Lk) oraz styl liberalno-niekochający (Lnk). Zdecydowano się na wyodrębnienie trzech skupień. Większa ich liczba powodowała, że niektóre skupienia były za mało liczne i tym samym, nieprzydatne do dalszych analiz.

Wykres 1. Wyniki analizy skupień przeprowadzonej na badanych osobach (dane standaryzowane)

Interpretując, na podstawie wykresu, uzyskane grupy, możemy wyróżnić następujące typy matek w percepcji badanej młodzieży:

Typ 1 (skupienie 1) liczy 44 osoby. Charakteryzuje się względnie wysokim poziomem komunikacji otwartej matki ($M=0,62$; $SD=0,56$). Jednocześnie grupa ta wyraźnie różni się od dwóch pozostałych pod względem oceny stylu demokratycznego oraz liberalno-kochającego matki: wyniki są tutaj dużo niższe niż w pozostałych grupach (dla stylu demokratycznego $M=-0,8$; $SD=0,51$; dla liberalno kochającego $M=-0,74$, $SD=0,55$). Styl autokratyczny i liberalno-niekochający jest tutaj oceniany na przeciętnym poziomie. Typ 1 to grupa matek, których dzieci najlepiej oceniają swoją komunikację z nimi, jednocześnie raczej dominuje tutaj styl autokratyczny (choć nie w skrajnej postaci).

Typ 2 (skupienie 2) obejmuje 26 osób. Są to osoby odczuwające trudności w komunikacji z matką (M dla komunikacji z trudnościami KzT wynosi $0,86$, $SD=0,93$), jednocześnie styl wychowania matki oceniają jako demokratyczny ($M=0,42$, $SD=0,88$)

Typ 3 (skupienie 3) to 29 osób. Są to osoby, które w badaniu Skalę Komunikowania się z Dorastającymi Dziećmi, uzyskały przeciętne wyniki zarówno jeśli chodzi o pomiar komunikacji otwartej, jak i z trudnościami. Jednocześnie osoby z tej grupy uzyskały wysokie wyniki zarówno jeśli

chodzi o ocenę stylu demokratycznego, jak i autokratycznego matki, ponadto oceniają w wysokim stopniu styl liberalno-kochający i jednocześnie liberalno-niekochający. Można przyjąć, że skupienie 3 składa się z grupy badanych, która styl wychowania stosowany przez swoją matkę postrzega jako niezdecydowany. Matki w tej grupie nie są konsekwentne w swoim oddziaływaniu wychowawczym wobec dziecka.

5.2. CZYNNIKI OBJAŚNIAJĄCE STYL WYCHOWANIA I KOMUNIKACJI SAMOTNEJ MATKI

Prezentacja kolejnych wyników daje odpowiedź na drugi problem badawczy: Jakimi czynnikami można wyjaśnić styl wychowania i komunikacji samotnej matki? Inaczej, czy analizowane zmienne, takie jak wiek matki, liczba dzieci, czas nieobecności ojca, miejsce zamieszkania oraz wykształcenie, determinują jej wychowawcze funkcjonowanie? W tabeli 1. zaprezentowano porównanie trzech wyróżnionych typów matek (skupień) pod względem ich poziomu wykształcenia oraz miejsca zamieszkania. Istotność różnic obliczono z wykorzystaniem nieparametrycznego testu χ^2 . W tabeli 2. porównano badane grupy pod względem wieku matki, czasu nieobecności ojca oraz liczby dzieci, będących pod opieką matki. Porównania skupień dokonano za pomocą analizy wariancji, a następnie testu post hoc NIR.

Tabela 1. Charakterystyka wyodrębnionych skupień pod względem wykształcenia matki i miejsca zamieszkania

Zmienne Skupienie	Wykształcenie matki						Miejsce zamieszkania			
	Zawodowe		Średnie		Wyższe		Miasto		Wieś	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1	9	25,7	25	52,1	10	62,5	29	40,8	15	53,6
2	9	25,7	12	25,0	5	31,3	16	22,6	10	35,7
3	17	48,6	11	22,9	1	6,3	26	36,6	3	10,7
Razem	35	100	48	100	16	100	71	100	28	100
Wartość χ^2	12,758						6,66			
df	4						2			
p.i.	0,013						0,036			

Wykształcenie matki. Wyniki testu χ^2 dają podstawy do twierdzenia, że wyodrębnione trzy typy matek różnią się istotnie pod względem poziomu wykształcenia. Można zauważyć, że ponad połowa badanych matek z wykształceniem wyższym i ponad połowa matek z wykształceniem średnim, znalazła się w skupieniu 1. Skupienie 3. to w większości matki z wykształceniem zawodowym (58,6%); prawie połowa wszystkich badanych matek z wykształceniem zawodowym znalazła się w tym skupieniu.

Miejsce zamieszkania. Analizując wyniki obliczeń zamieszczone w tabeli 1. można zauważyć, że w skupieniu 3. znalazły się w zdecydowanej większości osoby mieszkające w mieście. 90% osób wchodzących w skład skupienia 3. mieszka w mieście i tylko 10% wszystkich badanych na wsi. Wynik testu χ^2 pozwala uznać tę zależność za nieprzypadkową.

Tabela 2. Charakterystyka wyodrębnionych skupień pod względem wieku matki, czasu nieobecności ojca oraz liczby dzieci

Zmienne	Charakterystyka	Skupienia			Analizy wariancji		Wyniki post hoc (wypisano pary skupień różniących się istotnie $p < 0,05$)
		1	2	3	F	p	
Wiek matki	M	42,9	43,6	42,6	0,197 df=2;96	0,820	
	SD	5,3	5,4	7,4			
Czas nieobecności ojca (w latach)	M	5,8	6,6	8,8	2,956 df=2;61	0,059	1 i 3
	SD	3,4	3,4	4,8			
Liczba dzieci	M	2	2,2	2,4	1,344 df=2;96	0,265	

F - wartość charakterystyki w teście analizy wariancji,

p - prawdopodobieństwo,

M - średnia arytmetyczna,

SD - odchylenie standardowe

Wiek matki. Wszystkie trzy grupy matek są podobne do siebie pod względem wieku.

Czas nieobecności ojca. Analiza wariancji wykazała istotną różnicę pomiędzy wyróżnionymi grupami pod względem czasu nieobecności ojca. Skupienie 1. charakteryzuje się najkrótszym czasem nieobecności, natomiast skupienie 3 – najdłuższym.

Liczba dzieci. Liczba dzieci okazała się czynnikiem nieistotnym; nie ma związku z przynależnością do wyodrębnionych skupień.

6. Dyskusja wyników i wnioski

Dorastanie traktuje się jako czas trudny, zarówno dla dorastających, jak i dla rodziców (Filipczuk, 1987; Kwak, 2000). W tym okresie komunikacja (Chafee i in., 1973) i styl wychowania stanowią istotne czynniki rozwojowe młodzieży, gdyż wpływają m.in. na podejmowanie życiowych ról (Cooper i in., 1982). Komunikacja jest jednym z najważniejszych uwarunkowań jakości relacji w rodzinie (Rostowska, 2001; Dryll, 2007), odzwierciedla ona klimat emocjonalny oraz stopień zainteresowania i zaangażowania w życie członków rodziny. Drugą mierzona zmienna to styl wychowania, obejmujący kontrolowanie dziecka, udzielane mu wsparcie oraz stosowane kary i nagrody (Rostowska, 1995), także specyfikę norm i zasad regulujących podział obowiązków w rodzinie (Harwas-Napierała, 2006).

Celem opracowania było ustosunkowanie się do dwóch problemów badawczych, nawiązujących do obserwacji samotnych matek, których wychowawcze oddziaływanie w formie stylu wychowania i komunikacji ma charakter jednoosobowy i częściej skłania się ku autokratycznej postaci. Na pierwsze pytanie badawcze – jakie jest zróżnicowanie opinii młodzieży dotyczących stylów wychowania i komunikacji samotnej matki – można odpowiedzieć, że otrzymane trzy typy matek, obrazują różny ich układ. Spośród nich, pierwszy nawiązuje do obserwacji, grupuje wyniki autokratycznego stylu z komunikacją otwartą. Typ ten pokazuje matki jako osoby otwarcie słuchające problemów dzieci, wykazując troskę o rozumienie ich punktu widzenia i szanujące uczucia. Młodzież mogła liczyć na matkę, a w stawianych pytaniach oczekiwać uczciwej odpowiedzi. Przy otwartości matka określała wyraźne granice dla zachowania młodych, co tworzyło przewidywalne środowisko rodzinne. Przy tym starała się przygotować ich do życia samodzielnego, poprzez konsekwentne egzekwowanie reali-

zacji możliwości. Skupienie to związane jest ze stylem, w którym inicjatywa dorastającego i jego działania są ograniczane. Ale racjonalne ograniczanie swobody sprowadzane było do stawiania zadań dostosowanych do ich indywidualnych i rozwojowych możliwości. Matka posługiwała się komunikowaniem otwartym, w którym obok pouczeń i napomnień dorastający otrzymywał wyjaśnienia i rzeczowe odpowiedzi na nurtujące pytania, a miejsce kar zajmowała często perswazja. Skupienie matek można nazwać racjonalnie ograniczające dziecko. Nawiązuje ono do informacji prezentowanych w literaturze przez Przetacznikową, Włodarskiego (1981). Autorzy ci omawiają różne odmiany stylu autokratycznego, od skrajnej postaci do ograniczania swobody dziecku. Nawiązując do tego rozróżnienia, badana młodzież odbiera wychowanie matki jako działanie niemieszczące się w skrajności, choć jest to działanie o charakterze konserwatywnym i opartym na autorytecie. Życie rodziny regulowały sprecyzowane normy i prawa, złamanie których skutkowało konsekwencjami. Młodzież była sprowadzona do roli wykonawcy polecenia, a matka żywiła przekonanie, iż wymagała kontroli i nadzoru. W rodzinie ważniejsze były dobrze wypełniane obowiązki, a sukcesy matka traktowała jako rzecz oczywistą, uważając że chwalenie i podkreślanie osiągnięć szkodzi wychowaniu.

Skupienie 2. grupuje matki z komunikacją z trudnościami, połączoną z demokratycznym i liberalno-kochającym stylem wychowania. Przy tej komunikacji dziecko ma silne poczucie identyfikacji, zaś oparcie w autorytecie rodziców (Przetacznikowa, 1986) może sprowadzać się do demonstrowania przewagi i sprawowania kontroli nad dzieckiem. Komunikowanie to nie budziło zaufania do matki, a w percepcji młodzieży matki jawią się jako osoby unikające poruszania trudnych tematów, dokuczające i obrażające ich. Wyodrębniona grupa matek, charakteryzowała się wyznaczaniem długiej listy obowiązków do wypełnienia, wychwytywaniem popełnianych błędów. W styl ten wpisuje się kłótniowość i obrażanie, jako cechy wyrażające się ciągłym krytykowaniem zachowań innych (Grygielski, 1994). Zawiera elementy potencjalnie ujemne dla relacji pomiędzy matką a dzieckiem. Dostrzeganym przez badanych pozytywnym aspektem tej relacji była swoboda stwarzana przez matki, dostosowana do wieku dziecka. Kary i nagrody w ocenie młodzieży były słuszne i sprawiedliwe. Skupienie to jest sprzecznym z literaturą zagadnienia, w której wskazuje się na zgodność pomiędzy stylem demokratycznym a komunikacją opartą na otwartości

(Przetacznikowa, Włodarski, 1981). Tę grupę matek można określić jako krytykujące dziecko, z przyzwoleniem na eksperymentowanie.

Skupienie 3. to matki z komunikacją z trudnościami wraz z preferowanym stylem liberalnym. Percepcja matki sprowadzona jest do dawania dużej samodzielności w podejmowaniu decyzji i dużej swobody działania. Młodzież oceniała zapowiadane przez nią nagrody i kary jako słuszne, ale częściej matka straszyla nimi, bez ich egzekwowania. Słuszne sprawy były rozwiązywane przez matkę przypadkowo, a samym badanym brakowało okazji do trenowania ograniczeń własnego zachowania, zaś tam gdzie była taka możliwość towarzyszyła ostrożność i przekonanie, że nie zawsze można podzielić się z matką własnymi spostrzeżeniami. Wyodrębnione skupienie matek można określić jako dystansowe z niekonsekwencją wobec dziecka. Otrzymany opis tego skupienia jest zgodny z wynikami badań Kowalskiego (1980), w których autor uchwycił postrzeganie matki przez nastolatków, jako wykorzystujące mniej rygorystyczne formy kontroli, a niekiedy nawet sprzyjające rozluźnionej dyscyplinie. Jednocześnie są to matki nadmiernie ingerujące w życie swoich dzieci, stosujące kontrolę w formie ukrytej psychicznej presji. U matek tych, nastolatki dostrzegały wyraźne przejawy liberalizmu.

Otrzymane wyniki dla drugiego problemu badawczego – jakimi czynnikami można wyjaśnić różnicowanie opinii młodzieży dotyczących stylów wychowania i komunikacji samotnej matki – pokazują istotny udział trzech zmiennych, jakimi są: czas nieobecności ojca, wykształcenie oraz miejsce zamieszkania. Owe zmienne różnicują wyraźnie skupienie 1. i 3. Natomiast skupienie 2. pod względem wszystkich analizowanych zmiennych socjodemograficznych podobne jest do pozostałych. Skupienie 1. samotnych matek charakteryzuje wykształcenie co najmniej średnie, legitymują się one najkrótszym czasem nieobecności ojca. Matki wchodzące w skład skupienia 3. zasadniczo częściej legitymują się wykształceniem zawodowym, mieszkają w mieście oraz najdłużej wychowują dzieci bez ojca i mają ich największą liczebność. Ta zmienna zasadniczo nie wpływała na preferowany styl wychowania i komunikacji.

Wnioskując, logicznym następstwem w rodzinie samotnej matki jest fakt, że ona sama jest centralną postacią. Otrzymane trzy typy matek, zróżnicowane sposobami wychowania legitymują się różnymi zmiennymi osobowymi i społecznymi. Samotne matki, preferujące w opinii młodzieży ko-

munikowanie otwarte, któremu towarzyszy styl autokratyczny, posiadają wykształcenie co najmniej średnie, mieszkają w mieście, a nieobecność ojca jest najkrótsza. Przy tym, mają najmniejszą liczbę dzieci. Są to matki podobne do drugiej grupy pod względem miejsca zamieszkania oraz wykształcenia, różni je dłuższy czas nieobecności ojca oraz dłuższy wiek życia, ta ostatnia zmienna nie miała znaczenia zasadniczego. Wyodrębniona druga grupa matek, przejawiająca demokratyczny styl wychowania wraz z liberalno-kochającym, którym towarzyszy komunikowanie z trudnościami, wywodzi się z miasta, również posiada wykształcenie średnie oraz przeciętny, w porównaniu z pozostałymi matkami, czas nieobecności ojca. To matki, które są najstarsze. Odkryte trzecie skupienie matek, preferujących komunikowanie z trudnościami, legitymujących się liberalnym wychowaniem, zasadniczo wyróżnia się od pozostałych grup. Są to matki o wykształceniu zawodowym, mieszkają w mieście, przy tym najdłużej wychowują dzieci bez ojca i mają najwięcej dzieci. Sposób postępowania tych matek, częściej oparty jest na swobodzie i braku dostatecznej dyscypliny, co jest odbierane przez młodych, jako przejaw braku zainteresowania ich problemami. To z kolei może być konsekwencją braku dostatecznej ilości czasu poświęcanego adolescentowi. Okres dorastania charakteryzuje się dużym zapotrzebowaniem na kontakt z rodzicem, a limitowany czas poświęcony dziecku nie ukierunkowuje jego eksploracji poznawczej. Matka ogranicza kontakt z powodu np. dodatkowej pracy, aby utrzymać liczną rodzinę (posiada najwięcej dzieci w porównaniu z matkami z pozostałych skupień) i może to być odbierane przez dorastającego, jako brak okazywanego mu zainteresowania.

Relacja matka – dorastający jest zagadnieniem bardzo ważnym psychologicznie, złożonym i wieloaspektowym. W oparciu o wyniki badań, przeprowadzono wstępną analizę statystyczną w celu oceny, czy otrzymany materiał badawczy jest godny dalszej analizy. Autorki żywią przekonanie, że te efekty zasługują na pogłębione zainteresowanie i zwiększoną uwagę badawczą oraz systematyczną eksplorację w tym zakresie.

BIBLIOGRAFIA

Amato, P.R. (1993). Children's adjustment to divorce: Theories, hypotheses, and empirical support. *Journal of Marriage and the Family*, 55, 23-38.

- Aronson, E. (1978). *Człowiek – istota społeczna*. Warszawa: Wyd. Naukowe PWN.
- Barnes H.L., Olson, D.H. (1985). Parent-adolescent communication and the circumplex model. *Child Development*, 56, 438-447.
- Bee, H. (2004). *Psychologia rozwoju człowieka*. Poznań: Zysk i Spółka.
- Borecka-Biernat, D. (2006). *Strategie radzenia sobie młodzieży w trudnych sytuacjach społecznych. Psychologiczne uwarunkowania*. Wrocław: Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Chafee, S.H., McLeod, J.M., Wackman, D.B. (1973). Family communication patterns and adolescent political participation. W: J. Dennis (red.), *Socialization to politics: A reader* (s. 349-364). New York: John Wiley and Sons, Inc.
- Cooper, C.R., Grotevant, H.D., Moore, M.S., Condon, S.M., (1982). *Family support and conflict: Both foster adolescent identity and role taking*. Washington, D.C.: American Psychological Association.
- Czabała, J.C. (1988). *Rodzina a zaburzenia psychiczne*. Kraków: Sekcja Psychoterapii PTP.
- Dryll, E. (2007). Subkulturowe zróżnicowanie etosu rodzinnego pod względem wartości związanych z rozwojem dziecka. W: M. Czerwińska-Jasiewicz, E. Dryll (red.), *Rozważania o rozwoju i wychowaniu* (s. 107-123). Warszawa: Wyd. Instytutu Psychologii PAN.
- Dryll, E. (2001). *Interakcja wychowawcza*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Filipczuk, H. (1987). *Rodzice i dzieci dorastające*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Frydrychowicz, S. (2003). Komunikacja interpersonalna w rodzinie a rozwój dorosłych. W: B. Harwas-Napierała (red.), *Rodzina a rozwój człowieka dorosłego*. Poznań: Wyd. Naukowe UAM.
- Grygielski, M. (1994). *Style komunikacji rodzicielskiej a identyfikacja dzieci z rodzicami*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Harwas-Napierała, B. (2006). Komunikacja interpersonalna i jej kształtowanie jako istotny wymiar jakości życia rodziny. W: T. Rostowska (red.), *Jakość życia rodzinnego* (s. 29-43). *Wybrane zagadnienia*. Łódź: Wyd. Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki.
- Holdnack, J.A. (1993). The long-term effects of parental divorce on family relationships and the effects on adult children's self-concept. In C.A.

Everett (red.), *Divorce and the Next Generation: Effects on Young Adults' Patterns of Intimacy and Expectations for Marriage*, Haworth Press, Binghamton, New York.

Janicka, I. (1993). Empatia, a poziom otwartości partnerów w różnych jakościowo grupach małżeństw. *Przegląd Psychologiczny*, t. 36, 1, 39-48.

Jasiecki, M. (1990). Poziom otwartości *Ja* jako wskaźnik zmian w znaczących relacjach interpersonalnych. *Psychologia Wychowawcza*, 4, 193-202.

Jourard, S.M. (1971). *Self-disclosure: an experimental analysis of the transparent self*. New York.

Kalil, A., Eccles, J. (1994). *Parent-adolescent relationships, parenting behaviours, and maternal well-being in single vs. two-parent black families*. The Biennial Meeting of the Society for Research on Adolescence, February, San Diego, CA.

Kowalski, W.S. (1980). Percepcja postaw rodzicielskich przez młodzież w zależności od płci rodziców i płci dziecka. *Problemy Rodziny*, 4, 35-42.

Kowalski, W.S. (1982). *Metoda kwestionariuszowa w badaniach psychologicznych środowiska rodzinnego*. Lublin: Wyd. UMCS.

Kwak, A. (2000). Relacje młodzieży z rodzicami z perspektywy przemian społecznych. Stałość czy modyfikacja? Referat wygłoszony podczas Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej *Współczesne rodziny polskie – ich stan i kierunek przemian*. Poznań.

Liberska, H. (2007). Kształtowanie się tożsamości a styl wychowania w rodzinie. W: B. Harwas-Napierała, H. Liberska (red.), *Tożsamość a współczesność. Nowe tendencje i zagrożenia* (s. 53-75). Poznań: Wyd. Naukowe UAM.

Mackay, R. (2005). The impact of family structure and family change on child outcomes: a personal reading of the research literature. *Social Policy Journal of New Zealand*, 24, 111-133.

Miller-Day, M.A. (2002). Parent-Adolescent Communication about Alcohol, Tobacco, and Other Druguse. *Journal of Adolescent Research*, 1, 17 (6), 604-616.

Mendecka, G. (2003). *Środowisko rodzinne w percepcji osób aktywnych twórczo*. Częstochowa: Wydawnictwo WSP.

Napora, E. (2006). Obraz kobiecości u dziewcząt wychowywanych przez samotnych rodziców. W: T. Rostowska, J. Rostowski (red.), *Wokół wy-*

- chowania. Rola rodziny i szkoły w procesie socjalizacji dziecka* (s. 155-162). Łódź: Wyd. Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki.
- Napora, E. (2009). Niedobór kontaktu z rodzicem jedną z przyczyn zaburzonego funkcjonowania dziecka. W: M. Janukowicz (red.), *Smak emigracji. Dramaty dzieci* (s. 51-63). Kraków: Wydawnictwo *Scriptum*.
- Napora, E., Schneider, A. (2010). The influence of parenting style in single mother families from the South of Poland on selected aspects of emotional functioning of the adolescents in homogeneous and heterogeneous dyads. *Polish Journal of Applied Psychology*, 8, 1, 59-74.
- Nęcki, Z. (1992). *Komunikowanie interpersonalne*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Obuchowska, I. (2000). Adolescencja. W: B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, t. 2. Warszawa: Wyd. Naukowe PWN.
- Olson, D.H., Sprenkle, D.H., Russell, C.R.S. (1979). Circumplex Model of marital and family systems. I. Cohesion and adaptability dimensions, family types, and clinical applications. *Family Process*, 18, 3-28.
- Pietrzyk, A. (2001). Style wychowania dzieci w polskich rodzinach zamożnych i ubogich; podobieństwa i różnice. *Problemy Rodziny*, 4-5-6, 29-35.
- Plopa, M. (2007). *Psychologia rodziny – teoria i badania*. Elbląg: Wyd. Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej.
- Plopa, M. (2003). Rozwój i znaczenie bliskich więzi w życiu człowieka. W: B. Wojciszke, M. Plopa (red.), *Osobowość i procesy psychiczne i zachowanie* (s. 49-79). Kraków: Oficyna Wydawnicza *Impuls*.
- Przetacznikowa, M., Włodarski, Z. (1981). *Psychologia wychowawcza*. Warszawa: PWN.
- Przetacznikowa, M., Makiełło-Jarża, G. (1979). *Psychologia wychowawcza, społeczna i kliniczna*. Warszawa: Wyd. WSiP.
- Rembowski, J. (1972). *Więzi uczuciowe w rodzinie. Studium psychologiczne*. Warszawa: PWN.
- Rostowska, T. (1995). *Transmisja międzypokoleniowa w rodzinie w zakresie wybranych wymiarów osobowości*. Łódź: Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego.
- Rostowska, T. (2001). *Konflikt międzypokoleniowy w rodzinie. Analiza psychologiczna*. Łódź: Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego.

- Ryś, M. (2001). *Systemy rodzinne. Metody badań struktury rodziny pochodzenia i rodziny własnej*. Warszawa: Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej.
- Steinberg, L., Lamborn, S.D., Darling, N. (1994). Parenting Style as a Moderator of Associations Between Maternal Disciplinary Strategies and Child Well-Being. *Child Development* 65, 31, 754-770.
- Steinberg, L., Elmen, J.D., Mounts, N.S. (1989). Authoritarian parenting: What happens to the kids? *Child Development*, 60, 6, 1424-1436.
- Turowski, J. (2001). *Socjologia. Małe struktury społeczne*. Lublin: Wyd. TN KUL.
- Ziemska, M. (1969). *Postawy rodzicielskie*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Ziemska, M. (1979). *Rodzina a osobowość*. Warszawa: Wyd. Wiedza Powszechna.